

RIJKSUNIVERSITEIT GRONINGEN

VAN VERSTAAN NAAR VERTOLKEN

Een praktisch-theologische analyse van de voorbereiding van een preek of catechese over de
Openbaring van Johannes

Proefschrift
ter verkrijging van het doctoraat in de
Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap
aan de Rijksuniversiteit Groningen
op gezag van de
Rector Magnificus, dr. D.F.J. Bosscher,
in het openbaar te verdedigen op
donderdag 15 oktober 1998
om 16.15 uur

door
Evert Rienk Jonker
geboren op 13 november 1946
te Kampen

PROMOTOR: Prof. Dr. G.D.J. Dingemans

Van verstaan naar vertolken

EVERT JONKER

*Een praktisch-theologische analyse van de
voorbereiding van een preek of catechese
over de Openbaring van Johannes*

COLOFON

ISBN 90-367-0985-7

© 1998-1999 Evert R. Jonker

3e verbeterde druk

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Dit boek is verkrijgbaar door fl. 35,00 (porto inclusief) over te maken aan E.R. Jonker, Epse, Giro 1935927 onder vermelding van 'Van verstaan naar vertolken'.

Vormgeving en opmaak: Jonker Creaties, Meppel
Druk en afwerking: RCG, Groningen

In de koude voorjaarsnacht

Je denkt symbolen uit. Telkens dat wonder
hoe jou iets invalt bij de dingen die
je ziet. Wat erop wijst: je kunt niet zonder.
Jouw rêverie.

Verdichtingen. Verboden op te lossen.
Wat het betekent staat er maar eenmaal:
zo zingt 's nachts in brandnetelbossen
de nachtegaal.

Jouw rêverie: de leemten in te vullen
die elk ding is. Je zet jezelf te kijk.
Een nachtegaal die niets blijkt te onthullen:
onsterfelijk.

Symbool voor wat? Een parelzing waartegen?
Een ogenblik triomf en dan verval.
Verraadselingen. Die dat juist verzwegen:
jij wist het al.

En toch, je wist het al, verbintenissen.
Home-made allicht. Daarom hopeloos heel.
Waar in je bent. Je kunt jezelf niet missen,
als woord te veel.

Maar ook die ander heb je ingesponnen:
een mens valt samen met een beeld in taal.
Blijft, ongezien gehoord, onoverwonnen
de nachtegaal:

er is geen houden aan - jij wilt behouden,
onuitgesproken, maar je spreekt het uit -,
wat rest jou als zo'n vogel in de koude
voorjaarsnacht fluit?

Je denkt symbolen uit. Verzingt de vragen.
't Mooist is altijd wat daarover weer zwijgt,
een beeld om niet, dat in zichzelf voldragen
jou overstijgt.

C.O. Jellema 1992,118

Woord vooraf

Dit is het geworden, een praktisch-theologisch boek over het vertolken van de Openbaring van Johannes. Al jaren ben ik gefascineerd door het laatste bijbelboek. De beelden zetten mijn fantasie in werking. De verbeelding van de hemel, het kwaad, het oordeel en de toekomst in en op kerkgebouwen, in talloze handschriften, in literatuur en muziek wekt steeds opnieuw mijn aandacht. En eschatologische noties bepalen in sterke mate mijn theologische positie. De Apocalyps trekt me aan, maar roept ook weerstand op. Is dit beeldverhaal van het Lam nog wel in preek of catechese te vertolken, als we bijvoorbeeld in de visioenen zien hoeveel bloed wordt vergoten in het laatste oordeel?

Het is niet eenvoudig bij zoveel betrokkenheid een proefschrift te schrijven: je moet distantie bewaren en je niet laten meeslepen door je associaties en beelden. Uiteindelijk ben ik uitgekomen bij een praktisch-theologische probleemstelling en heb ik teksten uit de Openbaring van Johannes gebruikt als illustratie voor de moeilijkheden en mogelijkheden waarvoor vertolkers komen te staan als de wereld van de tekst hun eigen wereld en die van de gemeente kruist.

Nu het proefschrift er ligt, stel ik me voor ogen wie mij – in levendig contact of op papier – theologisch vormden. Veel namen passeren de revue. Aan twee van hen, die overleden zijn, denk ik in het bijzonder: prof. dr. A.F.N. Lekkerkerker droeg me met aanstekelijk enthousiasme liefde voor traditie, liturgie en kerk over en prof. dr. A. Geense inspireerde me met een originele theologie van de opstanding en met fijnzinnige schriftmeditatie.

Mijn promotor prof. dr. G.D.J. Dingemans ben ik erkentelijk voor de begeleiding. Dat ik me verwant voel aan zijn hermeneutische benadering en met hem in een kritisch-aansluitend gesprek wil zijn, blijkt in dit proefschrift van zijn laatste promovendus.

Wat de technische uitvoering betreft, gaat veel dank uit naar mijn neef Gert-Jan Jonker en zijn vrouw Eveline, die met inzet en geduld de opmaak van het boek vorm gaven en het boek drukklaar maakten. Hans van Loon dank ik voor de vertaling van de samenvatting in het Engels. Verschillende fondsen, onder andere de stichting 'Aanpakken', maakten deze uitgave mede financieel mogelijk.

Veel mensen, met wie ik me sterk verbonden voel, wil ik graag om allerlei redenen bedanken, zoals mijn familie, mijn ouders, mijn vrienden en mijn collegae van het theologisch seminarium Hydepark. Mijn dank uitspreken hoop ik op de dag van de promotie te kunnen doen in hun aanwezigheid.

Op het fragment van het tapijt van Angers (1375) op de omslag zien we een tafereel uit de Openbaring van Johannes. Toewending en toewijding spreken uit het contact tussen de engel en Johannes. Er speelt een geheim tussen de hemelse bode en de schrijver. Als kijker zou je willen vatten wat daar hermeneutisch gebeurt. Je blijft echter op afstand, maar je wordt bewogen door de grote aandacht, de ingetogenheid en de emotie. Kennelijk wordt er door de hemelse gestalte iets wezenlijks omtrent het bestaan te verstaan en te vertolken gegeven. Ik heb er in dit boek naar gestreefd iets te begrijpen van wat zich afspeelt tussen verstaan en vertolken. Hopelijk is het geheimenis van dit gebeuren bewaard gebleven.

INHOUD

Hoofdstuk 1	Inleiding	II
1.1	De vraag voorlopig geformuleerd	11
1.2	De vraag en het voorbereidingsproces	16
1.3	Op zoek naar de vraag in homiletiek en catechetiek	20
1.4	Verstaan en vertolken in de hermeneutische theorie	29
1.5	De theologische kant van de vraag	34
1.6	De Openbaring van Johannes	38
1.7	Vraagstelling, werkwijze en opzet	41
Hoofdstuk 2	Hermeneutische en praktisch-theologische uitgangspunten	45
2.1	Verstaan door vertolkers	46
2.2	Verstaan van een getuigenis door vertolkers	64
2.3	Vertolken	71
2.4	Van verstaan naar vertolken	76
2.5	De vraagstelling en de subvragen	79
Hoofdstuk 3	De Openbaring van Johannes: brief, apocalyps en profetie ..	83
3.1	Een brief om voor te lezen	84
3.2	Compositie en communicatie	91
3.3	Profetisch-apocalyptisch genre	97
3.4	Oorspronkelijke bedoeling, anamnese en vertolken	101
3.5	Voorwaarden voor gebruik van toenmalige betekenis en getuigenis	107
Hoofdstuk 4	Beelden en beeldspraak in de Openbaring van Johannes verstaan en vertolken	109
4.1	Exegetische notities bij Openbaring 6	110
4.2	Beelden	113
4.3	Beeldspraak	118
4.4	Metafoor	126
4.5	Symbool	133
4.6	Beeldspraak ontsleutelen	136
4.7	Voorwaarden voor het vertolken van beelden en beeldspraak	143
Hoofdstuk 5	Bijbels-theologische lijnen en vertolken	145
5.1	Interpretatievelden	145
5.2	De val van Babylon: Openbaring 18:17-19:4	148
5.3	Bijbels-theologische lijnen	159
5.4	Voorwaarde met het oog op bijbels-theologische lijnen	168

Hoofdstuk 6	Een theologisch paradigma en vertolken	171
6.1	Het koninkrijk van God als paradigma	172
6.2	Een visie op het kwaad	176
6.3	Bezwaar tegen monarchale symbolen	183
6.4	Bezwaar tegen God en Christus als strijders	187
6.5	Drie modellen van het handelen van God	192
6.6	De rol van een paradigma in het proces van verstaan naar vertolken	201
6.7	Voorwaarden met het oog op theologische paradigmata	204
Hoofdstuk 7	Andere interpretatievelden en vertolken	209
7.1	Persoonlijke ervaringen	209
7.2	Ervaringen van vertolkers met de gemeente	210
7.3	Esthetisch interpretatieveld: een lied als voorbeeld	210
7.4	Ethisch interpretatieveld: het gebruik van beelden als voorbeeld	213
Hoofdstuk 8	Cultuur en samenleving en vertolken	219
8.1	Cultuur en samenleving als interpretatievelden	219
8.2	Vier vertolkingen	223
8.3	Aspecten van cultuur en samenleving	234
8.4	Voorwaarden met het oog op cultuur en samenleving	240
8.5	Aanbevelingen voor vertolken in de context van cultuur en samenleving	252
Hoofdstuk 9	Een praktisch-theologische slotbeschouwing	259
9.1	Plaats en vraag	259
9.2	De voorwaarden in samenhang	261
9.3	Een voorbeeld van toepassing van voorwaarden	270
9.4	Vertolken verantwoord	274
Literatuur		279
Summary		285